

Kitap Tanıtımı/Book Review: Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918: Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*, Çev. Feray Coşkun, İstanbul: Doğan Kitap, Haziran 2017.

Kadir Aydın*

2013 yılında Cambridge University Press tarafından “*The Arabs of the Ottoman Empire 1516-1918: A Social and Cultural History*” adıyla İngilizce olarak yayımlanan kitap, 2017 yılında Türkçe’ye “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918: Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*” adıyla çevrilmiştir. Yazar tarafından çalışmanın amacı Osmanlı sultanlarının Arap tebaasının -sıradışı bir metropol olan- İstanbul’la ilişkilerini nasıl gördüklerini inceleyerek bu konuda devam eden tartışmaya katkı sağlamak olarak ifade edilmiştir. Osmanlı yönetimini Arap topraklarında sağlamlaştırmaya yardım eden koşulların neler olduğu sorusu yazar tarafından kitap boyunca irdelenmekte ve bu hususta birtakım çıkarımlara varılmaktadır. Milliyetçiliğin yayılmasına kadar olan süreçte Sünni Müslüman Arapların kendilerini işgal edilmiş bir halk olarak tanımlamadığı ve Osmanlı yönetimini benimsemek ve içselleştirmek adına çok fazla sebeplerinin olduğu yazar tarafından sık sık dile getirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap tebaası, Osmanlı kültürünü yabancı bir kültür olarak değil, Osmanlının ve Arapların paylaştığı ortak bir çizgi olarak görmekteydiler.

Bu çerçevede kitap giriş bölümünün yanı sıra yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar Arapların tarihi imgeleminde Osmanlı İmparatorluğu’na dair ikircikli bir tutumun olduğu tezini ileri sürmektedir. Yazar bu hususta durumu iki farklı örnek ile ele almaktadır. Osmanlı döneminden kalan Ecyad Kalesi’nin 2002 yılında Suudi yönetimince yıkılması karşısında Türkiye’nin tutumu Arap yorumcular tarafından 1918’de Türklerin Arap Yarımadası’nı kaybetmesinin kuyruk

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 1kadiraydin@gmail.com.

acısı olarak nitelendirilmiştir. Ancak 2010 yılında Gazze'ye yardım götürülen Mavi Marmara gemisinin uluslararası sularda İsraili askerler tarafından basılması sonucunda Türk vatandaşlarının hayatını kaybetmeleri ve sonrasında bu olaya Türkiye tarafından verilen tepki Türkiye lehine Arap sokaklarında olumlu bir tablonun oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca "Arap Baharı" sırasında Türkiye'nin göstericilerin yanında yer alan tutumu Türk imajının bölgede artmasına neden olmuştur. Yazara göre bu iki olaya karşı verilen farklı tepkiler Osmanlı hanedanını Arap tebaasına bağlayan karmaşık ilişkiler ağı ve imparatorluğun tarihi mirasının dünya sahnesinden kaybolmasından bu yana Arap entelektüellerin art arda gelen kuşaklarınca nasıl yapılandırıldığıyla ilgilidir. 16. yüzyıldan, Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dört yüzyıllık süre boyunca Osmanlı'nın hem kültürel hem de siyasi nüfuzu Arap topraklarında etkin olmasına rağmen 20. yüzyıl Arap tarihçileri, Osmanlı dönemini nadiren olumlu bir şekilde sundular. Yüzyılın büyük bir kısmı boyunca hâkim siyasi söylem Arap milliyetçiliğiydi ve Arap tarihçileri bu retorik kurgu içerisinde Arap halklarının geçmişini basit bir denkleme indirgediler: Türkler efendi, Araplar ise onların tebaası idi. Milliyetçi tarihçiler Osmanlı İmparatorluğu'nu Arap topraklarında yabancı bir işgalci olarak gördükleri için, atalarının da aynı şekilde hissettiklerini varsaydılar. Oysa milliyetçilik fikrinin yayılmasından önce Araplar Osmanlı'yı bir dış güç olarak görmemekteydi ve bu durum da kendilerinin Osmanlı ile kader birliği yapmasının nedenlerinden birini teşkil etmekteydi. Yazara göre, Osmanlı'nın Arap tebaasının imparatorluğun çıkarlarına uygun hizmet etmesinin sebeplerinden hiçbiri ortak dini kimlikten daha etkili değildi ve Osmanlı yönetimini Arap topraklarında sağlamlaştırmaya yardım eden şey devletin geleneklere olan müracaatıydı. Ayrıca İslam'ın siyasi bir ideoloji olarak icrası Arap toplulukları söz konusu olduğunda çok önemliydi. Giriş bölümünde Masters, daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih yazımında Arap yazarların etkisini ele almaktadır. Yazar, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu için klasik olarak kabul edilen ve birçok tartışmalara neden olan kuruluş, yükselme, gerileme, canlanma ve çöküş paradigması yerine erken modern ve modern gibi bir dönemlendirme paradigmasını tercih etmektedir.

Giriş bölümünün ardından "*Arap Topraklarında Osmanlı Saltanatının Kuruluşu ve Bekası 1516-1798*" başlıklı birinci bölümde Masters, genel

olarak Osmanlı sultanlarının yönetimlerini bugün “Arap Dünyası” olarak adlandırılan bölge üzerinde nasıl kurduklarını ele almaktadır. 18. yüzyıl ile birlikte merkezi hükümetin gücünün yerel aktörlere devredilmesi ile birlikte ortaya çıkan siyasi gelişmeler de bu bölümde incelenmektedir. 18. yüzyılda neredeyse tüm Arap eyaletlerinde sultanın otoritesinde bir azalma söz konusu olsa da sultan, hükümdar olarak meşruiyetinde rakipsizdi. Bu yüzyılda Osmanlı merkezi yönetiminin etkisinin azalmasına rağmen Arap topraklarında Osmanlı yönetiminin nasıl devam ettiği sorunsalı üzerinden meseleye yaklaşan yazar, Osmanlı yönetiminin ilk yüzyılında tesis ettiği kurumların bu hususta büyük payı olduğunu ileri sürmektedir. Daha da önemlisi, Sünni Müslüman seçkinlerin gönüllü bir şekilde Osmanlı sultanlarının meşruiyetini tanımaları ve bölge seçkinlerinin Osmanlı hanedanıyla kurdukları gönüllü işbirliği Osmanlı hâkimiyetinin bölgede devam etmesini sağlamıştır. Bu bölüm, ayrıca “modern çağın” siyasi gelişmelerinin tartışılacağı sonraki bölümlere zemin hazırlamaktadır.

“*Osmanlı Yönetiminin Kurumları*” başlıklı ikinci bölüm erken modern dönemdeki Osmanlı yönetiminin kurumlarına odaklanmaktadır. Ayrıca Arapların Osmanlı yönetimini nasıl algıladığı ve zaman içerisinde bu yönetime nasıl adapte olduğu üzerinde duran yazar, Arap âlimler için imparatorluğun meşruiyetinin kilit noktasının Sultanlık kurumunun kendisinde olduğunu savunmaktadır. “Kâfirlere” ve “sapkınlara” karşı Müslüman ordularına komuta eden sultanın meşruiyeti tartışılmamaktaydı. İmparatorluktaki konumlarının güvende olduğunu kabul eden Müslümanlar, Osmanlı kurumlarını çok fazla tartışmadan kabul ettiler. Daha da önemlisi, Arap topraklarındaki Osmanlı idaresi geçmişle radikal bir kopuşa da neden olmadı. Hala bir sultan vardı, mahkemeler şeriatı uyguluyordu ve askeriye tüm seküler otoriteyi kullanmaya devam ediyordu. Ancak Osmanlı çağını önceki yönetimden -Memlük- ayıran iki eğilim bulunmaktaydı. İdeolojik olarak Osmanlılar, Arapça konuşan Sünni elitleri daha önceden hiç olmadığı ölçüde etkilediler. Sultanlık artık daha adil bir rejimin yokluğunda katlanılması gereken bir kurum değildi. Sultanlık, adil bir düzenin kendisi olarak görülmekteydi.

“*Erken Modern Dönemde Ekonomi ve Toplum*” başlıklı üçüncü bölüm, Osmanlı yönetiminin şehirler ve kırsal bölgelerdeki sıradan

insanların hayatları üzerindeki etkisini tartışarak, Arap eyaletlerinin Osmanlı yönetiminin ilk üç yüzyılındaki sosyal ve ekonomik yapısını ele almaktadır. Bu bölümde Masters, geleneksel elit aileler olarak tanımladığı ayanların birçok Arap şehirde Osmanlı yönetimine aracılık eden güç simsarları olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Bir ayan çağının olup olmadığı sorunsalını merkeze alan yazar ayan kavramını da tartışmaya açmaktadır. Tarihçilerin ayanlığı geniş bir sosyal ve siyasi kategori olarak kabul etmeleri, bu paradigmayı revize etmeyi gerektirmektedir diyen yazara göre, revizyonizmi en çok gerektiren sebep, bu terimin yararlı olabilmesini engelleyecek kadar fazla kişiyi içine alacak şekilde genişletilmiş olmasıdır. Aynı bölümde bir Osmanlı ekonomisinin olup olmadığını da sorgulayan Masters'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomi politikalarının iki ideolojik temeli vardı. Bunlardan birincisi, "iyiliği" emretmek "kötülükten" sakındırmak prensibiydi. Bu prensiplerin arkasındaki en önemli şey gelirlerin artmasına veya en azından azalmamasına karşı duyulan istekti. Arap topraklarındaki Osmanlı idaresinin ilk yüzyılında, güvenlik derecesi ve buna eşlik eden refah, potansiyel olarak iki rekabet eden hedefin dengede olduğunu ve sultanın da hem artan gelirlerinin hem de adalet dağıttığı tebaasından aldığı onayın keyfini sürdüğü anlamına geliyor. Ancak imparatorluğun ekonomik durumu 17. yüzyılda kötüye gitmeye başladığında durum değişti. Bu bağlamda, Osmanlılardan önce Müslüman devletlerde yerleşmiş mali gelenek olan iltizam usulü yaygınlaşmaya başladı. Vergi toplama görevinin yerel şahıslara verilmesi, imparatorluğun her yerinde güçlü ayan ailelerinin ortaya çıkmasına ve hem köylülerin hem de loncaların üzerine büyük yükler binmesine neden oldu. Adalet ve gelir ihtiyacı arasında kalan devlet, köylülerin terk ettikleri köylere dönmelerini sağlamak veya ithalatta yaratılan rekabeti karşılamak için loncalar üzerine ekstra vergiler getiren kanunlar yürürlüğe koydu. 18. yüzyıl boyunca bu ve bunun gibi imparatorluğu destekleyen payandalar zayıflasa da imparatorluk ayakta kalmayı başardı.

"Âlimlerin ve Velilerin Dünyası/ Osmanlı Arap Topraklarında Entelektüel Hayat" başlıklı dördüncü bölüm Arap topraklarındaki çeşitli düşünce akımlarını ve bu akımların Arapça konuşan eğitimli Müslüman sınıfların kendi bölgelerinin dışında ortaya çıkan fikirlerle etkilenmesiyle nasıl geliştiğini tartışarak erken modern dönemdeki entelektüel hayata

ışık tutmaktadır. Arap topraklarındaki kültürel üretimin incelendiği bu bölümde yazar, Arap eyaletlerindeki entelektüellerin kültürel bir boşlukta yaşamadıkları, bölge dışında olan gelişmelerin farkında oldukları ve onlara cevap verdikleri hükmüne varmaktadır. Osmanlı hanedanının meşruiyetinin sadece şeriatın savunusuna dayanmadığını aynı zamanda velilerin görünmez dünyasından aldıkları desteğe de dayandığını savunan Masters, Osmanlı sultanlarının velilere verdiği ehemmiyetin Araplar tarafından dikkatle takip edildiğini belirtmektedir.

19. yüzyıl, Araplar ve Osmanlılar arasında bir takım sıkıntı ve sorunlara tanıklık etmiştir. Genel olarak kitabın son üç bölümü modern dönemi yani Osmanlı yönetiminin Arap topraklarındaki kabaca son yüzyılını ele almaktadır. *“İmparatorluk Savaşta: Napoleon, Vehhabiler ve Mehmed Ali”* başlıklı beşinci bölüm 19. yüzyılın ilk otuz yılında Arap topraklarındaki Osmanlı yönetiminin altını oyan etkenleri ele almaktadır. Bu otuz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, Mısır, Tunus ve Cezayir üzerindeki etkin kontrollerini kaybetti ve Arabistan'ın kutsal şehirleri ile Suriye'deki eyaletleri kalıcı olarak kaybetmenin eşiğine geldi. Mısır'ın Napoleon tarafından, Mekke'nin Vehhabiler tarafından ve Suriye'nin ise İbrahim Paşa tarafından bu dönemde işgal edilmesi Arap topraklarında Osmanlı idaresine alternatifler olduğunu gösterdi. İmparatorluk İngilizlerin de desteğiyle geriye kalan Arap topraklarında siyasi kontrolü pekiştirmek ve güvence altına almak için büyük reformlara girişti.

“Tanzimat ve Yeniden Osmanlılaşma Dönemi” başlıklı altıncı bölüm reform dönemi olarak Tanzimat dönemine odaklanmaktadır. Sultanın Arap topraklarında kontrolü yeniden sağlamaya yönelik girişimlerinin ele alındığı bu bölümde Masters, 19. yüzyılda oluşan dini ayrılıkları tartışmaya açmaktadır. Bu tartışmanın sonucunda yazar, yüzyılın sonu itibarıyla Arap tebaanın imparatorluk içerisinde kalmaktan başka bir siyasi gelecek hayal edemediğinden dolayı sultanın bir nevi zafer kazandığı sonucuna varmaktadır. Çünkü Tanzimat, Sultanın Avrupa kıtasındaki eyaletlerini onun kontrolü altında tutma konusunda başarısız olsa da, neredeyse yüz elli yıllık aranın ardından Osmanlı hâkimiyetini Arapça konuşulan bölgelerde tekrar kurmada başarılı olmuştu.

Kitabın “ *İlişkinin Sonu*” başlıklı son bölümü sultan ve Arap tebaası arasındaki ilişkinin sona erişini incelemektedir. Masters, bu ilişkinin Arapların Osmanlı yönetimi altındaki dört yüz yıllık ilişkilerini sorguladıkların için değil, sultanlığın onlara dair beklentilerinde değişiklik olduğu için bittiği görüşünü ileri sürmektedir. II. Abdülhamid döneminde Arap eyaletleri hem önceki yıllarda orada yaşananlara hem de o yıllarda imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşanan gelişmelere nazaran oldukça sakindi. Arapların çoğu, kendilerini sultanlarına bağlayan rabita olarak ifade edilen Osmanlılık ideolojisini sorgulamadılar. Bunun yerine, 1908’den sonra İstanbul’daki yöneticilerin Türk milliyetçiliğini benimsemeleri ve merkezi bir imparatorluk hükümeti arzulamaları Türkler ve Araplar arasındaki köklü siyasi ittifakın altını oymaya başladı. Müslüman Arap entelektüeller bu nedenle İslami bir İmparatorluk girişiminin ortakları olmadıklarını artan bir şekilde hissettiler. Sonuç olarak Arapların çoğu imparatorlukla ilişkilerini bitirmek için ne silaha sarıldı ne de bu ilişkiyi korumaya gönüllü davrandı. Masters’a göre İmparatorluğun can çektiği günlerde onlar arasındaki hâkim tavır, öfke değil duygu karmaşasıydı ve İmparatorluk, Arap topraklarında 1918’de, milliyetçi bir duygu seli ile değil, bir askeri ricatın uzun ve acılı iç çekışı ile sona erdi. İmparatorluğun yokluğunda Araplar yeri kolayca doldurulamayacak bir siyasi boşluğa terk edildi.

Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili uzun yıllar boyunca yürüttüğü araştırma ve incelemelerinin bir sonucu olarak Bruce Masters tarafından İngilizce olarak kaleme alınan eserin Türkçeye çevirisi oldukça başarılı bir şekilde yapılmıştır. Ayrıca kitabın dili oldukça yalın ve akıcıdır. Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap tebaasını sadece siyasi boyutuyla değil sosyal ve kültürel olarak da incelemeyi amaçlayan kitap bu hususta aynı anda birçok noktaya ışık tutmaktadır. Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap tebaasının Osmanlı yönetimini benimsemesinin birçok nedeninin olduğunun vurgulandığı eserde, Arap milliyetçiliğinin etkisi altında kalan Arap entelektüellerinin Osmanlı mirasına yönelik olumsuz bir algının ortaya çıkmasında etkili olduğu belirtilmektedir. Masters’ın öğrencilik yıllarında Ortadoğu’da yaşaması, uzun yıllar boyunca Wesleyan Üniversitesi’nde Osmanlı tarihi ve Arap kültürü üzerine dersler vermesi ve farklı ülkelerin arşivlerinden birinci elden kaynaklar kullanması onun çalışmasını daha da önemli hale

getirmektedir. Osmanlı tarihi üzerine binlerce çalışma olmasına rağmen yazarın literatüre kattığı farklı bakış açısı ve üslubu Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap tebaası ile ilişkileri konusundaki devam eden tartışmalara katkı sağlamaktadır.